

พุทธวิธีการบริหารจัดการศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตร*

Buddhist Method Administration of Agricultural Community Learning Center

สุภัทรชัย สีสะไบ

Suphattharachai Sisabai

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Email: suphattharachai.sis@mcu.ac.th

Received February 11, 2018; Revised February 18, 2018; Accepted April 25, 2018

บทคัดย่อ

ศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตร เป็นแนวทางหนึ่งในการพัฒนาการเกษตร ตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 ทำให้เกิดการรวมกลุ่มของคนในชุมชน เป็นศูนย์กลางของข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ทางการเกษตร สำหรับประชาชนในชุมชน อันจะนำไปสู่โอกาสในการเรียนรู้ ถ่ายทอด แลกเปลี่ยนประสบการณ์ สืบทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรม ค่านิยม และเอกลักษณ์ของชุมชน เป็นแหล่งบริการชุมชนด้านการเกษตร ก่อให้เกิดชุมชนแห่งการเรียนรู้ และมุ่งการพัฒนาเกษตรแบบพึ่งตนเอง เป็นศูนย์เรียนรู้ของประชาชน ที่ดำเนินการโดยประชาชนเพื่อประชาชน การดำเนินงานของศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตรจำเป็นต้องมีการบริหารจัดการที่ดี โดยใช้หลัก“POLE” ซึ่งประกอบด้วย การวางแผน (Planning) การจัดการองค์การ และบุคลากร (Organizing) การเป็นผู้นำ (Leading) และการควบคุม (Controlling) บูรณาการร่วมกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักอิทธิบาท 4 อันเป็นธรรมที่ใช้ในการบริหารจัดการสู่ความสำเร็จ ประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เรียกได้ว่าเป็น “พุทธวิธีการบริหารจัดการศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตร” ที่จะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

คำสำคัญ: พุทธวิธี; การบริหารจัดการ; ศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตร

Abstract

Agricultural Community Learning Center. It is one of the Approaches to Agricultural Development According to the National Development Plan No. 12. Group of People in the Community. Center of Information, Message, Agricultural Knowledge for the People in the Community. This will lead

* ปรับปรุงต้นฉบับจากการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 1 วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี

to the opportunity to Learn, Relay, Exchange Experiences, Inheritance Wisdom, Culture, Values , and Identity of the Community. It is an Agricultural Community Resource. Provides a Community of Learning and Focus on the Development of Self-Reliant Farming. It is the Center of Public Learning operated by the People for the People. The Operation of the Agricultural Community Learning Center Requires Good Administration. Using the theory of "POLE" including Planning, Organizing, Leading and Controlling by Integration with the Principles of Buddhism is the Basis for Success. The Fairness that is used in the Management of Success includes Aspiration, Effort, Thoughtfulness, Investigation. It is called the "Buddhist Method Administration of Agricultural Community Learning Center" This will Lead to Effective and Productive Results.

Keywords: Buddhist Method; Administration; Agricultural Community Learning Center

บทนำ

การพัฒนาประเทศภายใต้โมเดล “ประเทศไทย 4.0” เป็นโมเดลเศรษฐกิจที่จะนำพาประเทศไทยให้หลุดพ้นจากกับดักประเทศรายได้ปานกลาง กับดักความเหลื่อมล้ำ และความไม่สมดุล พร้อมๆ กับเปลี่ยนผ่านประเทศไทยไปสู่ประเทศในโลกรุ่นหนึ่งในบริบทของโลกยุค The Fourth Industrial Revolution อย่างเป็นรูปธรรม ตามแนวทางที่แผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปีได้วางไว้ โดยเฉพาะภาคการเกษตรของไทยเป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศ ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศอยู่ในภาคการผลิตทางการเกษตร เมื่อพิจารณาอัตราการเจริญเติบโตของภาคเกษตรในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 พบว่า ผลิตภัณฑ์มวลรวมภาคเกษตรขยายตัวเฉลี่ยอยู่ที่ร้อยละ 3.94 ต่อปี และมีแนวโน้มชะลอตัวลงเรื่อยๆ จนกระทั่งในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 – 2558) ภาคการเกษตรขยายตัวเพียงร้อยละ 0.10 ต่อปี เนื่องจากได้รับผลกระทบจากความแปรปรวนของ สภาพภูมิอากาศ และภัยธรรมชาติที่ค่อนข้างรุนแรง อย่างไรก็ตาม ภาคเกษตรยังคงมีบทบาทสำคัญกับการพัฒนาประเทศในหลายมิติ เนื่องจากการส่งออกสินค้าเกษตรและผลิตภัณฑ์สามารถสร้างรายได้ที่เป็นเงินตราต่างประเทศเป็นมูลค่าสูงในแต่ละปี การกำหนดกรอบแนวคิดและทิศทางการพัฒนาของแผนพัฒนาการเกษตร ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 – 2564) จึงเน้นความต่อเนื่องกับแผนที่ผ่านมา โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาเกษตรกรให้เป็นศูนย์กลางการพัฒนาอย่างสมดุล มีการรวมกลุ่มเป็นสถาบันเกษตรกรในชุมชนต่างๆ เพื่อผลักดันให้สามารถดำเนินงานในรูปของธุรกิจเกษตรที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงรัชกาลที่ 9 มาขยายผลและประยุกต์ใช้อย่างต่อเนื่อง การพัฒนาการเกษตรในระยะต่อไปถือเป็นก้าวสำคัญของการพัฒนาประเทศจากวิถีการทำเกษตรแบบดั้งเดิม ไปสู่การบริหารจัดการการเกษตรแบบสมัยใหม่ โดย

อาศัยเทคโนโลยีและนวัตกรรมมาสนับสนุนการผลิตสินค้าเกษตร ภายใต้วิสัยทัศน์ “ภาคเกษตรก้าวไกล ด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรม ตลาดนำการผลิต ชีวิตเกษตรกรมีคุณภาพ ทรัพยากรการเกษตรมีความสมดุลและยั่งยืน” (Office of the Prime Minister, 2016) ศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตร เป็นแนวทางหนึ่งในการพัฒนาการเกษตร ตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของคนในชุมชน เป็นศูนย์กลางรวบรวมข้อมูลข่าวสารความรู้ของชุมชนสำหรับคนในชุมชน เป็นแหล่งเสริมสร้างโอกาสในการเรียนรู้ การถ่ายทอด การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การสืบทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรม ค่านิยม และเอกลักษณ์ของชุมชน อีกทั้งเป็นแหล่งบริการชุมชนด้านต่างๆ อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการสุ่มตรวจการดำเนินงานของศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตร พบว่ามีปัญหาการบริหารจัดการที่ไม่บรรลุผลสำเร็จตามที่ตั้งเป้าหมาย ได้แก่ การที่ศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตรยังไม่สามารถเป็นศูนย์กลางถ่ายทอดเทคโนโลยีได้จริง จำนวนเกษตรกรที่เข้ามาใช้บริการมีจำนวนน้อย ขาดการบูรณาการความร่วมมือของหน่วยงานในพื้นที่ อีกทั้งลักษณะงานซ้ำซ้อนกับศูนย์เรียนรู้อื่นๆ ที่มีอยู่แล้วในพื้นที่เดียวกัน (Isranews Agency, 2018) ผู้เขียนจึงเห็นความสำคัญของการบริหารจัดการศูนย์เรียนรู้ ที่ควรมีการนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาบูรณาการร่วมกัน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุด

การบริหารจัดการ

การบริหารและการจัดการ (Kasemsin, 2008) เป็นคำที่มีความหมาย ใช้ในการบริหารงาน ควบคุม ดูแลกิจการหรือองค์กรให้สามารถดำเนินกิจการอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยความหมายของคำทั้งสองใกล้เคียงกัน แต่เลือกใช้ในบริบทที่แตกต่างกัน คือ การบริหาร (Administration) นิยมใช้ในการบริหารระดับสูง โดยมีหน้าที่หลัก คือ กำหนดนโยบายที่สำคัญ และการกำหนดแผนงานขององค์กรเป็นคำที่นิยมใช้ในการบริหารรัฐกิจ (Public Administration) ส่วนการจัดการ (Management) ใช้กับการบริหารงานที่มุ่งเน้นการดำเนินงานเพื่อให้เป็นไปตามนโยบาย ส่วนใหญ่นิยมใช้กับการจัดการธุรกิจ (Business Management) การบริหารจัดการมุ่งที่องค์กรโดยส่วนรวม หลักสำคัญของแนวคิดนี้ คือ การมุ่งประสิทธิภาพ (Efficiency) หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลลัพธ์ที่ต้องการด้วยการใช้ต้นทุนทรัพยากรต่ำสุด และมุ่งประสิทธิผล (Effectiveness) หมายถึง ความสามารถขององค์กรในการสร้างให้บรรลุวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ (Certo, Samuetti C, 2008)

ยังมีนักวิชาการกล่าวถึงการบริหารจัดการไว้ว่า การบริหารจัดการ หมายถึง การเสริมสร้างสังคมไทยไปสู่สังคมที่ปลอดจากการละเมิดสิทธิมนุษยชนและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตลอดจนเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรม วิถีชีวิต สิทธิมนุษยชน และสุจริตชนแล้วนั้น (Nopket, 2006) สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งคือ กระบวนการในการไปถึงเป้าหมายซึ่งต้องอาศัยการเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจ สร้างความตระหนักและความสำนึกในการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา และการยกระดับสังคมไทยของประชาชนและภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งต้องมีการทุ่มเททั้งแรงกายแรงใจอย่างจริงจังและต่อเนื่องแม้จะมี

ข้อจำกัดในด้านต่างๆ เช่น งบประมาณ บุคลากร แต่หากว่าเราได้มองข้ามหรือก้าวผ่าน และมีความเชื่อว่าสิ่งดีๆ ที่ได้กระทำต่อสังคมไทยนั้นจะนำมาซึ่งการร่วมแรงร่วมใจของทุกๆ คนในสังคมไทยก็จะเป็นแรงบันดาลใจและกระบวนทัศน์ที่ปราศจากสิ่งใดมาอุดหนุนในอุดมการณ์ในการสร้างสรรค์สิ่งดีๆ ให้เกิดขึ้นในสังคม การบริหารจัดการ หมายถึง กระบวนการอย่างหนึ่งที่มีคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปร่วมกระทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนด การบริหารเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นในส่วนต่างๆ ของระบบสังคม เช่น มีการบริหารในกิจกรรมการเกษตร การสาธารณสุข การศึกษา การทหาร การพาณิชย์ การอุตสาหกรรม นอกจากนี้ การบริหารก็เป็นกระบวนการอย่างหนึ่งซึ่งหมายความว่า มีขั้นตอนต่างๆ เรียกว่า “กระบวนการการบริหาร” อันที่จริงกระบวนการบริหารเป็นแนวความคิดที่ได้มีการพัฒนาตั้งแต่อดีตซึ่งรู้จักกันในอักษรย่อว่า “POSDCORB” ของ Gulilck และ Urwick อักษรย่อดังกล่าวสามารถขยายความได้ดังนี้ (Loahavichien, 2001)

- 1) การวางแผน (Planning) หมายถึง สิ่งที่ต้องการและวิธีบรรลุตามต้องการ
- 2) การจัดการองค์การ (Organizing) หมายถึง โครงสร้าง บทบาทหน้าที่และอำนาจ
- 3) การจัดการบุคคล (Staffing) หมายถึง การคัดเลือก การพัฒนา และรักษาบุคลากร
- 4) การอำนวยการ (Directing) หมายถึง การใช้อำนาจสั่งการตามสายการบังคับบัญชา
- 5) การประสานงาน (Coordinating) หมายถึง การประสานผู้มีส่วนเกี่ยวข้องให้ทำงานร่วมกัน
- 6) การรายงาน (Reporting) หมายถึง การประเมินผลเพื่อจัดทำรายงาน
- 7) การงบประมาณ (Budgeting) หมายถึง การวางแผนรายรับ รายจ่ายและการควบคุม

ในปัจจุบันเนื่องจากการพัฒนาความรู้ทางพฤติกรรมศาสตร์กระบวนการบริหารจึงได้เปลี่ยนจาก “POSDCORB” มาเป็น “POLC” เป็นการจัดการสมัยใหม่ของ Drucker (Kitsada, 2018, Online) ซึ่งก็คือ

- 1) การวางแผน (Planning) การวางแผนเป็นเรื่องของการกำหนดความต้องการ
- 2) การจัดการองค์การและบุคลากร (Organizing) องค์การเป็นที่รวมของคนและงานต่างๆ เพื่อให้บุคลากรขององค์การปฏิบัติงานได้อย่างเต็มที่เต็มความสามารถ
- 3) การเป็นผู้นำ (Leading) เป็นการใช้อิทธิพลเพื่อจูงใจพนักงานให้ปฏิบัติงานและนำไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายที่ระบุไว้ หรือเป็นกระบวนการจัดการให้สมาชิกในองค์กรทำงานร่วมกันได้ด้วยวิธีการต่างๆ
- 4) การควบคุม (Controlling) การใช้ทรัพยากรต่างๆ ขององค์กร ถือว่าเป็นกระบวนการตรวจสอบ หรือติดตามผลและประเมินการปฏิบัติงานในกิจกรรมต่างๆ เพื่อรักษาให้องค์กรดำเนินไปในทิศทางสู่เป้าหมายอย่างถูกต้องตามวัตถุประสงค์หลักขององค์กร ในเวลาที่กำหนดไว้

การบริหารเป็นคำกลางๆ ซึ่งอาจใช้กับการบริหารทั้งในภาครัฐและภาคเอกชน การบริหารภาครัฐนิยมเรียกกันว่า “การบริหารรัฐกิจ” นอกจากนี้การบริหารรัฐกิจในทางการศึกษายังมีอีกคำหนึ่ง ที่พบเห็นกันเสมอ คือ คำว่า “รัฐประศาสนศาสตร์” ซึ่งมีความหมายถึงวิชาที่เกี่ยวกับการบริหารรัฐกิจ

รัฐประศาสนศาสตร์จึงมีความหมายถึงลักษณะวิชา (Discipline) นิยมเขียนว่า “Public Administration” (Laohavichien, 2001)

จากแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการดังกล่าวสรุปได้ว่า การบริหาร คือ การกำหนดนโยบายที่สำคัญ และการกำหนดแผนงานขององค์กร ส่วนการจัดการใช้กับการบริหารงานที่มุ่งเน้นการดำเนินงานเพื่อให้เป็นไปตามนโยบายที่วางแผนไว้เพื่อให้กิจการหรือองค์กรสามารถดำเนินกิจการอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และบรรลุวัตถุประสงค์ที่องค์กรตั้งไว้ โดยขอบวนของการจัดการเพื่อให้องค์กรบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้มีอยู่ 4 ขั้นตอน คือ การวางแผน การจัดการ การชักนำ และการควบคุม ซึ่งองค์กรที่ประสบความสำเร็จจะเกิดได้จากการปฏิบัติตามขั้นตอนดังกล่าวอย่างมีประสิทธิภาพ

ศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตร

แนวคิดเกี่ยวกับศูนย์เรียนรู้ มีจุดเริ่มต้นจากความเชื่อว่ามีมนุษย์ทุกคนสามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต (Long Life Learning) และเป็นการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง ยาวนาน การเรียนรู้ดังกล่าว จึงไม่ได้จำกัดเฉพาะห้องเรียน มีเนื้อหาหลักสูตรแน่นอน มีเอกสารตำราเรียน ฯลฯ หากแต่เป็นสถานที่ซึ่งจัดขึ้นเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ด้วยปฏิบัติการอย่างแท้จริง ตลอดจนสามารถสร้างแผนงานรองรับเพื่อให้ความรู้เข้าสู่ผู้ที่เรียนรู้ได้อย่างสอดคล้องกับเพศ วัย และสถานะทางอาชีพ รวมถึงสามารถนำไปปฏิบัติได้ในชีวิตจริง ทั้งนี้ มีข้อสรุปจากงานวิจัย ซึ่งว่าการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้ครอบคลุม และทั่วถึงนั้น รัฐบาลมีแนวทางที่จะให้ชุมชนร่วมกันรับผิดชอบในการแสวงหาวัสดุ อุปกรณ์ กำลังคน สถานที่จากแหล่งวิทยาการในชุมชน หรือท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ ผู้รู้ ผู้ชำนาญ สถานประกอบการ เป็นทรัพยากรในชุมชน โดยปัจจุบันมีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนให้ความสำคัญ และร่วมดำเนินการจัดแหล่ง วิทยาการในชุมชนขึ้นในรูปแบบของศูนย์การเรียนรู้ (Kaewprasert, 2000) ศูนย์เรียนรู้ชุมชนจึงหมายถึง สถานที่ที่เป็นศูนย์กลางการจัดการเรียนรู้ เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ปัจจุบันนิยมจัดขึ้นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต เสริมสร้างโอกาสในการเรียนรู้ ถ่ายทอด แลกเปลี่ยนประสบการณ์ของประชาชนในชุมชน และเป็นแหล่งบริการชุมชนในการจัดกิจกรรมต่างๆ ที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน เน้นถ่ายทอดความรู้และเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตและกิจกรรมการพัฒนาของชุมชน (Information Center of Wiangphangkhram Municipal District, 2018)

ศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตร เป็นแนวทางหนึ่งในการพัฒนาการเกษตร ตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของคนในชุมชน เป็นศูนย์กลางรวบรวมข้อมูลข่าวสารความรู้ทางด้านการเกษตรของชุมชน เป็นแหล่งเสริมสร้างโอกาสในการเรียนรู้ การถ่ายทอด การแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ การสืบทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรม ค่านิยม และเอกลักษณ์ของชุมชน อีกทั้งเป็นแหล่งบริการชุมชนด้านต่างๆ โดยเน้นการกระบวนการเรียนรู้เพื่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน เพื่อให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม ก่อให้เกิดชุมชนแห่งการเรียนรู้ และมุ่งการพัฒนาเกษตรแบบพึ่งตนเอง

เป็นศูนย์เรียนรู้ของประชาชน ที่ดำเนินการโดยประชาชน และเพื่อประชาชน ที่จะก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน การดำเนินงานของศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตรอยู่ภายใต้หลักคิดที่ว่า “เกษตรกรพัฒนาเกษตรกรด้วยกันเองจึงจะเกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน” (Agricultural Extension Research and Development Division, 2016)

วัตถุประสงค์ของศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตร

1. เพื่อเป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิต การบริหารจัดการ และการตลาดแก่เกษตรกร รวมทั้งการให้บริการทางการเกษตร และเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารในพื้นที่
2. เพื่อเป็นกลไกในการบูรณาการการทำงานของหน่วยงานต่างๆ ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาการเกษตรในพื้นที่

เป้าหมาย/สถานที่ดำเนินการ

เกษตรกรในพื้นที่สามารถนำความรู้ที่ได้รับจากศูนย์เรียนรู้ ไปประยุกต์ใช้ในการผลิตสินค้าเกษตร และปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้เหมาะสมกับพื้นที่ สภาพการผลิตของตนเอง และความต้องการของตลาด ทำให้ต้นทุนการผลิตลดลง ผลผลิตมีคุณภาพและปริมาณมากขึ้น ส่งผลให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

องค์ประกอบ

ศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตรเป็นของชุมชนบริหารจัดการโดยเกษตรกรต้นแบบและชุมชนร่วมกับนักส่งเสริมการเกษตรและเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่และเป็นกลไกส่งเสริมการเกษตร ในการบูรณาการวิชาการ ข้อมูลข่าวสาร ของหน่วยงานต่างๆ กับเกษตรกรในชุมชน ทำให้เกิดการพัฒนาการเกษตรในพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ โดยในแต่ละศูนย์อาจมีวิธีการเรียนรู้ที่แตกต่างกันไป มีหลักสูตรและแผนการเรียนรู้ที่ชัดเจน ซึ่งเกษตรกรในชุมชนสามารถเข้ารับการเรียนรู้ได้ตามหลักสูตร และแผนที่กำหนด สำหรับวิธีการเรียนรู้ เน้นหลักการเรียนรู้จากของจริงในฐานเรียนรู้ต่างๆ และลงมือปฏิบัติจริงร่วมกันในแปลงเรียนรู้ ศูนย์เรียนรู้ มีองค์ประกอบหลักที่สำคัญ 4 องค์ประกอบ คือ

1. เกษตรกรต้นแบบ เป็นเกษตรกรเจ้าของแปลงเรียนรู้ ที่เป็น Smart Farmer มีความรู้ทักษะและความพร้อมในการถ่ายทอดความรู้ และประสบความสำเร็จในการปรับปรุงหรือปรับเปลี่ยนกิจกรรมการเกษตรที่สำคัญของพื้นที่ ตั้งแต่การผลิต การบริหารจัดการ จนถึงการตลาด เป็นที่ยอมรับและสามารถเป็นแบบอย่างให้กับเกษตรกรรายอื่นๆ ในชุมชน
2. แปลงเรียนรู้ เป็นแปลงของเกษตรกรต้นแบบที่ทำการผลิตสินค้าเกษตร ใช้ในการสาธิตวิธีและผลให้กับเกษตรกรในชุมชนได้เรียนรู้
3. หลักสูตรการเรียนรู้ เป็นชุดเนื้อหาวิชาที่ตอบโจทย์และประเด็นปัญหาทางการเกษตรของชุมชน โดยเกษตรกรต้นแบบ นักส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่ และหน่วยงานต่างๆ ร่วมกันวิเคราะห์และกำหนดขึ้น

4. ฐานเรียนรู้ เป็นจุดเรียนรู้เฉพาะเรื่องที่สอดคล้องกับหลักสูตรการเรียนรู้ เช่น การใช้ปุ๋ยตามค่าวิเคราะห์ดิน การผลิตเมล็ดพันธุ์ การผลิตสารชีวภัณฑ์ การใช้เครื่องจักรกลการเกษตร การจัดการศัตรูพืช ฯลฯ เพื่อใช้แสดงของจริง และใช้ในการฝึกปฏิบัติให้ผู้เรียนรู้ได้เห็นและนำไปปฏิบัติต่อเนื่องได้

องค์ประกอบอื่นๆ ที่ทำให้ศูนย์มีความสมบูรณ์มากขึ้น เช่น ศาลาเรียนรู้ ศาลาข้อมูลข่าวสาร โครงสร้างพื้นฐาน สิ่งอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ ข้อมูลประจำศูนย์ เป็นต้น

เป้าหมาย

เกษตรกรในพื้นที่สามารถนำความรู้ที่ได้รับจากศูนย์เรียนรู้ฯ ไปประยุกต์ใช้ในการผลิตสินค้าเกษตร และปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้เหมาะสมกับพื้นที่ สภาพการผลิตของตนเอง และความต้องการของตลาด ทำให้ต้นทุนการผลิตลดลง ผลผลิตมีคุณภาพและปริมาณมากขึ้น ส่งผลให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

บทบาทหน้าที่

ศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตร มีหน้าที่ถ่ายทอดความรู้เทคโนโลยีการเกษตรที่เหมาะสมกับชุมชน ให้บริการข้อมูลข่าวสารแก่เกษตรกรในชุมชน ให้บริการด้านการเกษตรอื่นๆ และให้บริการแก้ปัญหาและรับเรื่องร้องเรียนของเกษตรกร รวมทั้งเป็นจุดศูนย์กลางในการพบปะของอาสาสมัครเกษตร กับนักส่งเสริมการเกษตรและเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนและเกษตรกรในพื้นที่ (Ministry of Agriculture and Cooperatives, 2016, Online)

กิจกรรม และวิธีการดำเนินงาน

กิจกรรมการดำเนินงานของศูนย์ฯ ประกอบด้วย 6 กิจกรรมหลัก คือ

1. การพัฒนาศักยภาพของศูนย์ฯ ให้มีความพร้อมในการเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านการเกษตรของชุมชน เป็นสถานที่ให้บริการข่าวสาร บริการด้านการเกษตร รวมทั้งเป็นสถานที่รับเรื่องร้องเรียนของเกษตรกรในชุมชน โดยการ

1.1 วิเคราะห์ศักยภาพศูนย์ฯ และจัดทำแผนและแนวทางการพัฒนา โดยคณะกรรมการศูนย์ฯ ร่วมกับเกษตรกรอำเภอดำเนินการวิเคราะห์ศักยภาพของศูนย์ฯ และจัดทำแผนและแนวทางการพัฒนา

1.2 พัฒนาศูนย์เรียนรู้ โดยสำนักงานเกษตรอำเภอร่วมกับเกษตรกรต้นแบบพัฒนาศูนย์เรียนรู้ เพื่อที่จะเป็นจุดถ่ายทอดเทคโนโลยี และเป็นจุดสาธิตบนความพร้อมของศูนย์เรียนรู้ฯ ที่สอดคล้องและสนับสนุนหลักสูตรการเรียนรู้ โดยให้มือองค์ความรู้ของฐานการเรียนรู้ต่างๆ ประจำไว้ที่ฐานการเรียนรู้ด้วย ทั้งนี้ สามารถประสานงานและบูรณาการกับหน่วยงานต่างๆ ในการสนับสนุนการพัฒนาฐานเรียนรู้ตามบทบาทของแต่ละหน่วยงาน

1.3 พัฒนาแปลงเรียนรู้ โดยสำนักงานเกษตรอำเภอและเกษตรกรต้นแบบปรับปรุงและพัฒนาแปลงเรียนรู้ให้มีความพร้อมในการถ่ายทอดความรู้ในเรื่องของการลดต้นทุนและเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร ที่ยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งจัดทำป้ายแปลงเรียนรู้ให้เห็นได้ชัดเจน

1.4 กำหนดหลักสูตรการเรียนรู้ โดยเกษตรอำเภอร่วมกับเกษตรกรต้นแบบร่วมกันกำหนดหลักสูตรการเรียนรู้ตามกระบวนการโรงเรียนเกษตรกร และจัดทำแผนการเรียนรู้ของเกษตรกรที่จะเข้ามาเรียนรู้ที่ศูนย์ฯ ให้สอดคล้องกับประเด็นการพัฒนาและความต้องการของชุมชน โดยเน้นประเด็นหลักในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร ได้แก่ เพิ่มผลผลิต ลดต้นทุนการผลิต และพัฒนาคุณภาพผลผลิต

1.5 พัฒนาพื้นที่บริเวณศูนย์ฯ โครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก รวมทั้งจัดทำ/ปรับปรุงข้อมูลประจำศูนย์ฯ ให้มีความพร้อมในการให้บริการ โดยสำนักงานเกษตรอำเภอและเกษตรกรต้นแบบประสานงานและบูรณาการกับหน่วยงานต่างๆ ในการสนับสนุนการพัฒนา

1.6 เชื่อมโยงศูนย์เครือข่าย และจุดเรียนรู้ต่างๆ ในอำเภอเพื่อให้มีการเสริมหนุนซึ่งกันและกันในการถ่ายทอดความรู้และการให้บริการด้านการเกษตรของชุมชน

2. การบริหารจัดการเพื่อขับเคลื่อนการดำเนินงาน

2.1 การประชุมคณะกรรมการและคณะทำงาน แบ่งออกเป็น

1) การประชุมคณะทำงานโดยกองวิจัยและพัฒนางานส่งเสริมการเกษตร จัดประชุมคณะทำงานในส่วนกลาง เพื่อการบริหารโครงการ

2) การประชุมคณะกรรมการอย่างน้อย 2 ครั้ง โดยเกษตรกรต้นแบบ และเกษตรอำเภอ จัดประชุมเพื่อให้คณะกรรมการได้ร่วมกันวิเคราะห์และวางแผนการดำเนินงานของศูนย์ฯ การรับรองศูนย์เครือข่าย การสรุปผลการดำเนินงาน และอื่นๆ ตามความเหมาะสม

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า ศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตรมีการนำหลัก “POLC” มาใช้ในการบริหารจัดการอย่างเป็นรูปธรรม ได้แก่

1) การวางแผน (Planning) โดยมีการกำหนดวัตถุประสงค์ เป้าหมาย องค์ประกอบต่างๆ รวมถึงการวิเคราะห์ศักยภาพของศูนย์ฯ การกำหนดกิจกรรมและวิธีดำเนินการของศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตร

2) การจัดการองค์การและบุคลากร (Organizing) โดยการกำหนดบทบาทหน้าที่ของเจ้าหน้าที่และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องแต่ละคนให้ชัดเจน และรับผิดชอบในส่วนของตนให้ประสบความสำเร็จ

3) การเป็นผู้นำ (Leading) นอกจากการจัดโครงสร้างองค์การอย่างชัดเจนแล้ว เรื่องของการเป็นผู้นำยังหมายถึงรวมถึง เกษตรกรต้นแบบ เป็นเกษตรกรเจ้าของแปลงเรียนรู้ ที่เป็น Smart Farmer มีความรู้ทักษะและความพร้อมในการถ่ายทอดความรู้ และประสบความสำเร็จในการปรับปรุงหรือ

ปรับเปลี่ยนกิจกรรมการเกษตรที่สำคัญของพื้นที่ ตั้งแต่การผลิต การบริหารจัดการ จนถึงการตลาด เป็นที่ยอมรับและสามารถเป็นแบบอย่างให้กับเกษตรกรรายอื่นๆ ในชุมชน

4) การควบคุม (Controlling) มีการประเมิน ติดตามและตรวจสอบ การดำเนินการของศูนย์ โดยมีการประชุมคณะกรรมการ แบ่งออกเป็น การประชุมคณะทำงานเพื่อการบริหารโครงการ และ การประชุมคณะกรรมการประกอบด้วยเกษตรกรต้นแบบและเกษตรกรอำเภอ เพื่อติดตามตรวจสอบการดำเนินงาน

ถึงแม้ว่า ศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตรจะมีการบริหารจัดการอย่างเป็นรูปธรรมดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วก็ตาม แต่จากการสุ่มตรวจการดำเนินงานของศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตร ยังพบว่ามีปัญหาการบริหารจัดการที่ไม่บรรลุผลสำเร็จตามที่ตั้งเป้าหมาย ได้แก่ การที่ศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตรยังไม่สามารถเป็นศูนย์กลางถ่ายทอดเทคโนโลยีได้จริง จำนวนเกษตรกรที่เข้ามาใช้บริการมีจำนวนน้อย ขาดการบูรณาการความร่วมมือของหน่วยงานในพื้นที่ อีกทั้งลักษณะงานซ้ำซ้อนกับศูนย์เรียนรู้อื่นๆ ที่มีอยู่แล้วในพื้นที่เดียวกัน (Isranews Agency, 2018, Online) ผู้เขียนจึงเห็นว่าการนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเข้ามาบูรณาการร่วมกับการบริหารจัดการ น่าจะทำให้การบริหารจัดการศูนย์เรียนรู้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลเพิ่มขึ้น เรียกว่า “พุทธวิถีการบริหารจัดการ”

พุทธวิถีการบริหารจัดการ

พุทธวิถี คือ วิถีทางธรรมชาติ กฎธรรมชาติ และคุณค่าสำหรับชีวิต (Phra Dhammapitaka (P.A. Payutto), 1998) ส่วนการบริหารจัดการ หมายถึง กิจกรรมที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปร่วมกันดำเนินการ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ โดยใช้กระบวนการอย่างมีระเบียบ ใช้ทรัพยากรและเทคนิคอย่างเหมาะสม ลักษณะทั่วไปของพุทธธรรม คือ การแสดงหลักความจริงสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมนิเทศนา ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการธรรมชาติ นำมาแสดงเพื่อประโยชน์ในการปฏิบัติในชีวิตจริง รวมทั้งแสดงข้อปฏิบัติสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันไม่หลง งามาย มุ่งผลสำเร็จ คือความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติความเป็นสายกลางเป็นไปได้โดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นเช่นสภาพชีวิตของบรรพชิตหรือคฤหัสถ์เป็นต้น ลักษณะทั่วไปของการบริหารจัดการนั้นเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ (Nakata, 2006) หลักและวิธีการบริหารการปกครองในปัจจุบันย่อมแตกต่างกันไปภายใต้กติกาการบริหารการปกครองตามระบอบนั้นๆ แต่การบริหารการปกครองที่เป็นหัวใจตามแนวพุทธธรรมนั้น คือ ความเป็นธรรมในสังคม หรือในองค์กรนั่นเอง (Changkhwanyuen, 1997)

พุทธวิถีการบริหารจัดการ เกี่ยวข้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณค่า มากกว่าสองพันห้าร้อยปี ในยุคโลกาภิวัตน์หรือยุคทุนนิยมในปัจจุบัน การบริหารจัดการสมัยใหม่ ต่างก็กลับมา

ทบทวนบทบาททางวิชาการในการบริหารจัดการว่า ยังคงเป็นแนวทางเดียวกันหรือไม่ ที่การบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ จะต้องสนองตอบต่อระบบทุนนิยมที่เน้นการแข่งขัน และสร้างผลกำไร หรือการบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กรเพียงอย่างเดียว การบริหารจัดการสมัยใหม่ ยังขาดอะไรบ้างที่เป็นนามธรรมที่เกี่ยวกับมนุษย์ที่จะต้องอยู่ร่วมกัน รวมทั้งสิ่งแวดล้อมในโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงและมีผลกระทบต่อสังคมและองค์กร หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงการบริหารจัดการมีอยู่มากมาย เป็นคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ยังทันสมัยอยู่จนถึงปัจจุบันและในอนาคต แต่ในบทความนี้ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงหลักธรรมที่เรียกว่า “อิทธิบาท 4”

อิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมที่ใช้ในการบริหารจัดการอีกหลักธรรมหนึ่ง หมายถึง ทางปฏิบัติเพื่อให้การทำงานประสบผลสำเร็จ ธรรมอันเป็นทางแห่งความสำเร็จ ปฏิบัติงานได้ผลสำเร็จตามความประสงค์ สำหรับพจนานุกรมศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมได้อธิบายไว้ว่า (Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto), 2015) หลักอิทธิบาท 4 เป็นธรรมที่จะนำไปสู่ความสำเร็จตามความมุ่งหมายประกอบด้วยองค์ประกอบ 4 ประการดังนี้ 1) ฉันทะ หมายถึง ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ไฟใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ 2) วิริยะ หมายถึง ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม 3) จิตตะ หมายถึง ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำนั้นด้วยความคิด เอาจิตผูกไฟ อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ 4) วิมังสา หมายถึง ความไตร่ตรอง หรือทบทวน คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง

การประยุกต์ใช้หลักอิทธิบาท 4 ในการบริหารจัดการศูนย์ฯ จะต้องใช้หลักอิทธิบาท 4 ในการขับเคลื่อนการดำเนินงานต่างๆ ให้สำเร็จ บรรลุเป้าหมายของศูนย์ ดังนี้

1) ฉันทะ : พลังแห่งความรักงาน ผู้ที่มีฉันทะ จะเป็นผู้มีพลังแห่งความรักในงาน มีแรงขับเคลื่อนจากภายในกระตุ้นให้อยู่ตลอดเวลา ความเลื่อมใสศรัทธาที่จะทำงานให้ประสบความสำเร็จ ดังนั้น จึงต้องมีใจรักในงานที่ตนรับผิดชอบตามบทบาทหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย รัก เห็นคุณค่า และศรัทธาในงานของตน ตลอดจนถึงยึดมั่นในปรัชญา และวิสัยทัศน์ขององค์กร

2) วิริยะ : พลังแห่งการสู้งาน ผู้มีวิริยะจะเป็นผู้ที่มีความกล้าหาญ อดทน ไม่ย่อท้อต่อปัญหาอุปสรรค จึงต้องมีความพยายาม สู้งาน ขยันขันแข็ง ในบางครั้งการทำงานไม่เป็นไปตามเป้าหมายก็ต้องไม่ท้อถอย สู้อย่างมีสติสัมปชัญญะ คือต้องพิจารณาว่าสิ่งที่ทำอยู่ เป็นไปตามเป้าหมายที่องค์กรตั้งไว้ และเป็นเป้าหมายที่ดีที่เหมาะสม

3) จิตตะ : พลังแห่งการเอาใจใส่งาน ผู้ที่มีจิตตะจะเป็นผู้ที่มีความเอาใจใส่ต่องานที่ได้รับมอบหมาย มีความตั้งใจในสิ่งที่ทำ มีสมาธิ ไม่ฟุ้งซ่าน มีใจจดจ่อไม่วกแวกนอกเรื่องหรือออกนอกประเด็นหรือเป้าหมายที่วางไว้ ตลอดจนถึงอุทิศตัวทุ่มเท เอาใจใส่ต่องานของตน พยายามทำให้งานสมบูรณ์ ครบถ้วน ตรงตามเป้าหมายหรือมาตรฐานที่ตั้งไว้

4) วิมังสา : พลังแห่งการพัฒนางาน ผู้ที่มีวิมังสา จะเป็นผู้ที่ชอบพัฒนา มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่จะปรับปรุงแก้ไขให้สิ่งที่ทำอยู่ดีขึ้น สนใจต่อคุณภาพของงาน หมั่นตรวจสอบ ประเมินผล

หาจุดอ่อน ทดลองใช้วิธีการใหม่ๆ ที่ดีกว่าเดิมอยู่เสมอ รวมถึงการพัฒนาระบบการทำงานให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้นด้วย (Boonkeep & Vokklang, 2016)

หากสามารถนำหลักอิทธิบาท 4 ไปใช้ในการบริหารองค์กรก็จะเกิดประโยชน์ต่อองค์กรเป็นอย่างมาก เป็นหลักธรรมที่จำเป็นอย่างยิ่ง และถือเป็นกุญแจสำคัญในการบริหารและพัฒนาองค์กร คือ การมีพลังใจ มีแรงบันดาลใจที่จะทำงานให้ดี และต้องการพัฒนางาน และบริหารงานให้มีคุณภาพดียิ่งขึ้น

สรุป

การบริหารจัดการศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตรโดยการนำหลักอิทธิบาท 4 มาบูรณาการร่วมกับการบริหารจัดการตามทฤษฎี “POLC” ทำให้เกิดประโยชน์ต่อศูนย์เรียนรู้ เป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็น การบริหารจัดการทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน โดยใช้ทฤษฎี “POLC” เป็นการบริหารจัดการ ปัจจัยภายนอก เป็นการวางระบบ การจัดการต่างๆ ให้กับ ศูนย์เรียนรู้ อันได้แก่ การวางแผน การจัดการองค์กรและบุคลากร การเป็นผู้นำ และการควบคุม ซึ่งจากทฤษฎีนี้ก็สามารถ ทำให้การบริหารจัดการของศูนย์เรียนรู้ ดำเนินไปได้ แต่การบริหารจัดการจะไม่มีทางสำเร็จโดย สมบูรณ์ได้ ถ้าผู้บริหารจัดการและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินการของศูนย์เรียนรู้ ไม่มีการบริหาร จัดการปัจจัยภายใน อันได้แก่ จันทะ คือ ความรักในงานที่ตนทำ วิริยะ คือ ความเป็นคนสู้งาน อุตทน ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคต่างๆ จิตตะ คือ ความเอาใจใส่ต่องานที่ได้รับมอบหมาย และ วิมังสา คือการมี ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ พัฒนางานของตนอยู่เสมอ จะเห็นได้ว่า หลักอิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมที่ จำเป็นอย่างยิ่ง และถือเป็นกุญแจสำคัญในการบริหารจัดการและพัฒนาศูนย์เรียนรู้ชุมชนการเกษตร เพราะเป็นการบริหารจัดการจากภายในให้มีพลังใจ มีแรงบันดาลใจที่จะทำงานให้สำเร็จ และต้องการ พัฒนางานให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลยิ่งขึ้นไป

Reference

- Agricultural Extension Research and Development Division. (2016). Agricultural Learning Center (ALC). Agricultural Extension Project Manual, Fiscal Year 2016.
- Boonkeep, T and Vokklang, N. (2016). Organizational Management Approach. *Journal of Business Administration Economics and Communication*, 11(Special), 12–13.
- Certo, Samuel C. (2008). *Modern Management*. (8th ed). New Jersey: Prentice–Hill.
- Changkhwanyuen, P. (1997). *Political views of Buddhism*. Bangkok: Samakkee Sarn

- Information Center of Wiangphangkham Municipal District. *Creating Community Learning Resources*. [Online]. Available: www.wiangphangkham.go.th/images/1206771081/2.pdf [25 April 2018].
- Isranews Agency. *Agricultural Learning Center Policy of the National Council for Peace and Order has failed. Office of the Auditor General of Thailand found a problem*. [Online]. Available: https://www.isranews.org/isranews-news/63458-news00_63458.html [25 April 2018].
- Kaewprasert, D. (2000). *Development of Professional Education Management Model in Community Learning Center through Local Organizations, Tambon Sao Maai, Lampang Province*. Research Report. Chiangmai University.
- Kasemsin, S. (2008). *New Personnel Management*. Bangkok: Thai Wattana Panich.
- Kitsada. (2018). *New Innovation*. [Online]. Available: <http://zangkitsdada.blogspot.com/2017/01/2-gulick-urwick-1937-7-posdcorb-1.html> [27 October 2018].
- Laohavichien, U. (2001). *Public Administration: Characteristics and Dimensions*. Vol.8. Bangkok: Semadham.
- Ministry of Agriculture and Cooperatives. (2016). *Agricultural Learning Center Directory of Central, West, East Region*. [Online]. Available: <http://new.research.doae.go.th/Incenter/TwoPageCWE.pdf> [25 April 2018].
- Nakata, T. (2006). *Buddhism and Thai society*. Bangkok: Aksorn Charoentat.
- Nopket, S. (2006). *Human Rights Education Strategy for Creating a Culture – a Way of Life, Human Rights and Good Faith*. Bangkok: National Human Rights Commission.
- Office of the Prime Minister. (2016). *The Twelfth National Economic and Social Development Plan (2017 – 2021)*. Bangkok: Office of the National Economic and Social Development Board.
- Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto). (2015). *Dictionary of Buddhism: Thai-English & English-Thai*. (30th ed). Bangkok: The Dharma Foundation.
- Phra Dhammapitaka (P.A. Payutto). (1998). *Buddha-Dharma*. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Phra Dhammapitaka (P.A. Payutto). (1998). *Buddhist Law*. Bangkok: Dhamma Foundation.
